

Fredrickson gaat ook in op de vraag naar de invloed van een zichtbaar, blijvend verschil zoals verschil in huidkleur, vergeleken met een eenvoudiger te maskeren verschil zoals de meeste religieuze verschillen. Hij pleit voor onderscheid tussen racistische ideologieën enerzijds, en geloofssystemen anderzijds. Beide benadrukken menselijke verschillen en kunnen gebruikt worden als rationalisering van ongelijkheid. Is racisme in essentie anders dan ethnocentrisme? Het klassieke antwoord op deze vraag wordt gezocht in culturele (ethnocentrisme) of fysieke verschillen (racisme). Fredrickson wijst erop dat in specifieke historische gevallen dit onderscheid moeilijk is te maken, omdat cultuur en cultureel verschil een vergelijkbare uitsluitende kracht kan krijgen als uiterlijk verschil: 'Culture can be reified and essentialized to the point where it has the same deterministic effect as skin color' (p. 169).

Voor inzicht in de Nederlandse bijdragen aan de geschiedenis van het racisme is Fredricksons boek zeker inspirerend. Van een racistisch regime is in Nederland geen sprake. Wel zijn de grenzen van de tolerantie de laatste jaren in zicht gekomen, een constatering die aansluit bij Fredricksons typering van religieuze en culturele intolerantie. De nadrukkelijke oproepen tot integratie en aanpassing van 'allochtonen', en de beleidswijzigingen in die richting hebben het karakter van een laatste waarschuwing. Integratie moet, is de boodschap, en de geïntegreerde moet die status liefst ook met nadruk en enthousiasme uitdragen. Een stil afstand nemen van de eigen groep kan, maar theatrale afvalligheid levert meer waardering op. Het is de vraag of een dergelijke 'beking' en assimilatie een reële optie is voor de gemiddelde allochtoon.

De verdienste van Fredricksons boek is zijn scherpe begrenzing en grote helderheid. De meer hedendaagse kwesties laat hij aan ons, zijn hedendaagse lezers over.

*Dienke Hondius,
Erasmus Universiteit Rotterdam en Vrije Universiteit Amsterdam*

Annelies van Heijst, *Liefdewerk: een herwaardering van de caritas bij de Arme Zusters van het Goddelijk Kind, sinds 1852* (Hilversum: Verloren, 2002) 317 pp. ISBN 90-6550-741-8

Sinds jaar en dag staat de rooms-katholieke caritas als maatschappelijke zorginstelling in een slecht daglicht. Caritas wordt geassocieerd met macht, willekeur, afhankelijkheid, stigmatisering en vernedering. En niet te vergeten: sjoemelarij. Een in 1972 bedachte figuur van schrijver-tekenaar Marten Toonder (de geestelijke vader van Olivier Bommel) Heer Brekel werd niet voor niets 'liefdadiger' genoemd, alsof hij misdadiger was op het terrein van de liefdadigheid. Aldus Annelies van Heijst, van huis uit theologe met een grote belangstelling voor geschiedenis en ethiek. Van Heijst vindt het tijd om af te rekenen met de onderwaardering van dit belangrijke fenomeen. In haar studie over de Arme Zusters van het Goddelijk Kind, beter bekend als de Zusters van De Voorzienigheid, probeert zij te ontdekken welke gelovige en theologische noties in het zorgen een rol speelden, met als doel enerzijds de geschiedschrijving een dienst te bewijzen en anderzijds een nieuwe kijk op zorgethiek te ontwikkelen.

Van Heijst gebruikt de zorgethiek van Joan Tronto als kapstok. Tronto onderscheidt vier fasen in de zorg: de fase van het definiëren van de noden (*caring about*), de fase van het organiseren en financieren (*taking care of*), de fase van het zorgen (*care-giving*) en de fase van het ontvangen van de zorg (*care-receiving*). Van Heijst laat zien

hoe deze vier fasen in de historische realiteit van het werk van de Zusters van De Voorzienigheid door elkaar liepen en elkaar beïnvloedden.

Maar eerst laat ze de journalist Gerard van Westerloo aan het woord. Van Westerloo heeft in 1994 een boekje geschreven over zijn moeder Roosje, die aan het begin van de twintigste eeuw vier jaar van haar leven als halfwees bij de Zusters van De Voorzienigheid doorbracht. Zijn verhaal, dat past in Tronto's vierde fase van de zorg, is een aanklacht tegen het kille leven in het gesticht. Van Heijst analyseert deze levensgeschiedenis en concludeert dat Van Westerloo de schuld voor zijn moeders lijden eenzijdig bij de zusters legt. De familieleden blijven grotendeels buiten beeld. Van Heijst stelt zich de vraag of zij, die het kind hadden verwaarloosd, niet meer schuld hadden dan de zusters, die geheel belangeloos de zorg op zich hadden genomen.

Hierna zoomt Van Heijst in op de stichting van de congregatie in het midden van de negentiende eeuw. Ofschoon in deze periode het eigenlijke onderwerp sterk onderbelicht blijft – aan de Zusters van De Voorzienigheid wordt nauwelijks tekst gewijd – is dit het meest verfrissende gedeelte van het boek. Van Heijst biedt de lezer bij haar theoretische beschrijving van Tronto's eerste twee fasen van de zorg enkele nieuwe gezichtspunten die aanmoedigen tot verder onderzoek. Zij laat eerst zien waarin de in historische en sociologische kringen gebruikelijke instrumentele visies op caritas (ze noemt Raedts, Stuurman en De Swaan) tekort schieten. Caritas was volgens Van Heijst niet (alleen) een instrument van katholieken om zeltjes te winnen of van de rijken om de bestaande orde te handhaven. Door eenzijdig op deze functionele kant van de caritas te focussen, raakt de *zorgbehoefte* uit het zicht, zo meent zij. Het valt haar op dat de morele verontwaardiging zich altijd richt op de weldoeners, nooit op degenen die helemaal niets ondernamen. Bovendien gaat de instrumentele benadering voorbij aan het feit dat zorgen altijd al een intrinsiek aspect van het christendom is geweest.

Vervolgens behandelt Van Heijst het genderspect van de liefdadigheid: de relatie tussen sekse en zorg. In feministische kringen zijn volgens haar de emancipatorische kanten van het (vrouwelijke) kloosterleven onderbelicht gebleven; de aandacht was altijd gericht op enkele rijke filantropisch ingestelde protestantse dames als wegbeleidsters van het feminisme. Feministen negeerden het feit dat diezelfde weldoensters hun werk alleen konden doen omdat zij thuis (slecht betaalde, soms ook slecht behandelde) dienstbodes hadden. In contrast hiermee stonden de zusters, die – eerder in de geschiedenis en daarom alleen al te waarderen – hun hele leven offerden aan de liefdadigheid.

Het gedeelte dat hierna komt, waarin Tronto's derde en vierde fase worden uitgediept, stelt enigszins teleur. Dat is voor een belangrijk deel te wijten aan een gebrek aan bronmateriaal en aan het feit dat Van Heijst bij het onderzoek weliswaar een historisch doel voor ogen heeft gehad, maar daar geen duidelijke historische vragen bij heeft gesteld. De optiek van de zorgontvanger, waarmee Van Heijst vervolgt, hangt zij op aan een egodocument van zuster Hippolyta (Evelina van der Lugt), die als wees bij de zusters heeft gewoond en daarna zelf was ingetreden. Hoewel uniek in zijn soort, is deze bron eenzijdig en alleen met vele slagen om de arm te interpreteren. Van Heijst geeft dit toe, maar gebruikt de bron verder zonder context en zonder al te veel historio-graphische scrupules. De tekst behandelt de beginperiode van de congregatie en dient vanwege zijn positieve kijk mede als tegenwicht voor het verhaal van Van Westerloo, dat echter speelt in het begin van de twintigste eeuw. In plaats van deze beide publicaties in hun context te plaatsen en daarnaast een blik te werpen op de maatschappij

waarin het weeshuis een functie had, kijkt Van Heijst alleen naar de twee verhalen zelf. Een vergelijking met andere weeshuizen, andere kloosters of andere zorginstellingen had hierbij veel kunnen verhelderen. De observatie dat de schaal van de instelling (klein en goeddelijk versus groot en massaal) relevant was voor het welbevinden van de kinderen, vind ik te mager.

Iets vergelijkbaars gebeurt met de beschrijving van de zorgpraktijk, oftewel Tronto's derde fase. Van Heijst vertelt over de kloosterregels en de regels (of liever: het gebrek daaraan) voor de zorgverlening. Ook hier wreekt zich het ontbreken van een context en van vergelijkingsmateriaal. Van Heijst heeft zonder verdere argumenten de Zusters van De Voorzienigheid als representant genomen van alle congregaties, en in dit deel van de studie blijkt dat dit niet terecht is. Een vergelijking met andere actieve congregaties zou op zijn plaats geweest zijn om te beoordelen of de Zusters van De Voorzienigheid uniek waren in het gebruik van het woord 'moeder' voor de overste en in het verzorgen van het verwaarloosde kind 'als ware het Jezus zelf'. Het zou bovendien interessant zijn hun theologische noties in de zorgverlening te vergelijken met die in een actieve broedercongregatie.

Vanaf de jaren zestig ging het bergafwaarts met de waardering voor de caritas. Bij de zusters zelf, bij de kerk en in de ontzuilende, ontkerkelijkende maatschappij nam de waardering voor het werk af. En religieuzen zijn er bijna niet meer. Van Heijst wijst erop dat in de huidige samenleving dikwijls gebrek is aan zorg voor zieken, ouderen, lichamelijk en verstandelijk gehandicapten, psychiatrische patiënten en verslaafden. Zij laat zien hoe religieuzen zich in het verleden juist voor deze mensen inzetten, mensen tegenover wie ze feitelijk geen enkele verplichting hadden.

De auteur Dorien Pessers betoogt dat samenleven onmenselijk wordt zonder 'traditionele' wederkerigheid: men geeft iets omdat men zelf eerder en onverdiend iets van een derde heeft gekregen. Die derde is de ouder (affectieve wederkerigheid), de gemeenschap (solidaire wederkerigheid) of het recht (juridische wederkerigheid). In *Liefdewerk* laat Van Heijst op overtuigende wijze zien dat aan deze drie oorzaken van altruïsme een vierde toegevoegd moet worden: de religieuze wederkerigheid. De zusters verwachtten geen liefde terug van de kinderen voor wie ze zorgden, of van wie dan ook, ze zorgden vanuit hun geloofsovertuiging dat ze als schepsel van God oneindig verplicht waren tegenover God. Het is Van Heijsts verdienste dat zij dit inzichtelijk heeft gemaakt. Nu is het wachten op een grote vergelijkende studie, waarin deze praktijk ook in een *historische* context wordt geplaatst.

Catharina Th. Bakker,
Universiteit van Amsterdam

P.H.A.M. Abels, K. Goudriaan, N.D.B. Habermehl en J.H. Kompagnie (eds.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum: Verloren, 2002) 815 pp. ISBN 90-6550-717-5

Een titel als *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* kan op het eerste gezicht de indruk wekken dat er een bijzonder jubileum gevierd wordt, zeker voor Hollandse bergrippen. Erg exact is de titel echter niet. Gouda is één van die Hollandse steden die pas vanaf de elfde eeuw als nederzetting konden ontstaan door de ontginningen van de uitgestrekte veengebieden in het grensgebied met Utrecht. Door haar strategische lig-